KRISTIJONO DONELAIČIO *METŲ* MONOLOGAI IR DIALOGAI

Dalia Dilytė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros docentė

Šiame straipsnyje ketinama *Metų* monologus ir dialogus nagrinėti kaip tradicinius epo žanro veikalo elementus ir palyginti su tokiais pat antikinių epų elementais. Šiuo požiūriu *Metų* niekas nėra tyrinėjęs. Žemiau nurodomoje literatūroje autoriai aptaria monologų ir dialogų tematiką, vaidmenį ir kitus dalykus, bet nelygina jų su antikinių epų dialogais ir monologais. Tačiau panagrinėti Donelaičio poemos oralinius vienetus šiuo aspektu turėtų būti naudinga, nes jų bendrumai ir skirtumai su antikiniais epais leidžia dar geriau suvokti Donelaičio originalumą bei išryškinti kai kuriuos kitus poemos bruožus.

Pirmiausia reikia pabrėžti, jog ir nagrinėjant šiuos elementus antikiniuose epuose, ir Donelaičio poemoje, esama tam tikros terminų painiavos. Antikinių epų personažų išsakytas mintis tyrinėtojai dažniausiai vadina kalbomis (*Rede, dicours, speech*)[1]. Pastebėta, jog Homero epų kalba visada tik tiesioginė, netiesioginės kalbos ten nėra[2]. Nagrinėjant antikinius epus, kalbomis paprastai vadinama bet kokia veikiančiųjų asmenų žodinė išraiška: ir trumpučiai pasakymai, ir ilgi oraliniai vienetai[3]. Paprastai vadovaujamasi tokiu apibrėžimu: kalba yra vienas arba daugiau sakinių, laikomų personažo žodžiais, pasakytais arba garsiai, arba mintyse[4].

Metų tyrėjai dažniau visus poemos oralinius vienetus vadina monologais. Jonas Riškus, nepaaiškindamas, kodėl visas veikėjų kalbėjimo formas (tarp jų ir dialogų dalis) laiko monologais, savo straipsnyje[5] teigia poemoje esant per trisdešimt monologų (maždaug tiek iš tiesų yra iš veikėjų lūpų sklindančių ilgesnių segmentų) ir nagrinėja Slunkiaus samprotavimus apie neskubaus gyvenimo teigiamybes. Kaip termino „monologas" sinonimą autorius vartoja straipsnyje ir terminą „kalba", bet to termino irgi nekomentuoja[6]. Pavelas Trostas vartoja tik terminą „monologas"[7], nemotyvuodamas jo vartojimo. Leonas Gineitis terminų „monologas" ir „kalba" irgi neaptaria ir, atrodo, juos laiko si-

[1] Martin Steinruck, *Rede und Kontext*, Bonn: Rudolf Habelt GMBH, 1992; Carlos J. Larrain, *Struktur der Reden in der Odyssee*, Hildesheim, Zurich, New York: Georg Olms Verlag, 1987; Sven Lundstrom, *Acht Reden in der Aeneis*, Uppsala: Almquist Wiksel, 1977; Egbert J. Bakker, *Poetry in Speech, Orality and Homeric Discourse*, Ithaca and London: Conell University Press, 1997 etc.

[2] Harold Patzer, *Die Formgestzte des homerichen Epos*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1996, 91.

[3] Patzer, 1996, 130.

[4] Gilbert Highet, *The Speeches in Vergil's Aeneid*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1972, 15.

[5] Jonas Riškus, „K. Donelaitis – monologo meistras", *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, Vilnius: Vaga, 1993, 56–59.

[6] *Ten pat*, 56, 57.

[7] Pavelas Trostas, „Donalitiana", *Literatūra XVIII* (1), 85–86.

nonimais[8]. Panašiai daro ir Albinas Jovaišas[9]. Toks terminų vartojimas, matyt, apskritai yra visiškai priimtinas. Retkarčiais, kai nagrinėjimo tikslai nukreipti į kitus dalykus, kai kalbos adresatas, jos santykis su tekstu atrodo esą nesvarbūs, ir antikinių epų tyrinėtojai pareiškią nedarysią skirtumo tarp terminų „monologas" ir „kalba"[10].

Tačiau šiame straipsnyje norėtųsi pabandyti labiau akcentuoti termino „monologas" specifiką, nes jos pabrėžimas ryškiau atskleidžia kai kuriuos semantinius poemos niuansus. Visi *Metų* monologai yra kalbos, bet ne visos kalbos yra monologai. Juk terminu „kalba" apibūdinamas kalbėjimas gali būti ne tik monologas, bet ir dialogo elementas. Vartojant terminą „monologas", šiame straipsnyje turima galvoje senoji, klasikinė monologo sąvoka, t. y. monologu laikomi vieno personažo siunčiami oraliniai ženklai, į kuriuos nelaukiama greito tiesioginio atsakymo, o kartais veikėjo kalbėjimas apskritai nėra niekam skirtas. Kalbant apie epų dialogų segmentus, vartojamas ir terminas „kalba".

Tyrinėjant antikinių epų monologus paaiškėjo, jog jie yra nevienalyčiai. Išskirtos dvi jų grupės. Pabrėžiama, jog atvejį, kai veikėjas yra vienas ir šnekasi pats su savimi, galima apibūdinti kaip pokalbį su savimi (*Selbstgespräch*), o atvejį, kai jo kalbėjimas skirtas vienam ar keliems kitiems asmenims, bet į kalbėjimą tie aplinkiniai asmenys žodžiais neatsako – kaip monologą (*Monolog*)[11].

Pokalbių su savimi esama dviejų tipų. Homero epuose randama savita veikėjo pokalbių su savimi rūšis: čia personažas kalba savo širdžiai ar sielai. Tai tokio pavyzdžio monologai:

Vienas stovėjo dabar Odisėjas narsusis, nė vieno
Argo herojų prie jo nebeliko: juos baimė pagavo.
Tad, atsiduseş giliai, savo drąsiajai širdžiai kalbėjo:
„Vargas man, ko susilaukiau. Nors blogas
dalykas pabėgti
Man, išsigandus jų skaičiaus, tačiau dar blogiau,
jei paimtų
Likusį vieną. Kitus danajus Kronionas išbaidė,
Kam gi tačiau mano mielajai širdžiai tą visa
svarstyti?
Aiškiai žinau, kad vieni tik bailiai iš kautynių
tebėga,
O kas galvoja kovoj pagarsėti, tas drąsiai laikytis
Tur visad: arba žūti patsai, arba priešą užmušti".
Taip jisai svarstė tą visa pačioj savo sielos
gilybėj.[12]

(Hom. *Il.* XI, 401–411)

Paskutinė eilutė rodo, jog kalbėjimą savo širdžiai Homeras suvokia kaip vidinį veikėjo monologą, nebylų jo kalbėjimą sau pačiam. Įvadinės eilutės formulė „savo drąsiajai širdžiai kalbėjo" ir pabaigos formulė „taip jisai svarstė tą visa pačioj savo sielos gilybėj" lydi visus Homero veikėjų Menelajo, Achilo, Agenoro, Odisėjo vidinius monologus (Hom. *Il.* XVII, 90 ir 106; XVIII, 5 ir 15; XX, 343; XXI, 53 ir 64; XXI, 552; Od. V, 355 ir 365; 407 ir 424 etc.). Tokios pat formos vidinių monologų esama ir Vergilijaus *Eneidoje*. Štai Enėjo apviltos Didonės monologas:

Laikosi savo minties, širdy svarstydama šitaip:
„Ką man daryt? Gal apjuoktai grįžt prie
pirmųjų jaunikių
Ir nuolankiai maldaut nomadus, kad teiktųsi vesti,

[8] Leonas Gineitis, *Klasicizmo problema lietuvių literatūroje*, Vilnius: Vaga, 1972, 162; Leonas Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, Vilnius: Vaga, 1990, 306, 316, 347.

[9] Albinas Jovaišas, *Kristijonas Donelaitis*, Kaunas: Šviesa, 1992, 63, 72, 81, 89, 125 etc.

[10] Helmut Walter Offermann, *Monologe im antiken Epos*, München, 1968, 3.

[11] Richard Heinze, *Virgils epische Technik*, Leipzig und Berlin: Verlag und Druck von B. G. Teubner, 1928, 427–431; Wolfgang Schadewaldt, *Monolog und Selbstgeschpräch*, Berlin: Weidmannische Buchhandlung, 1926, 247–250.

[12] Čia ir toliau cituojamas Homero *Iliados* tekstas išverstas Jeronimo Ralio ir kitų: Homeras, *Iliada*, vertė J. Ralys, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Žadeikis, J. Talmantas, A. Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1962.

Kai aš paniekinau juos, tiek sykių ranką atmetus?
Gal Iliono laivais man plaukti ir kęst paskutinę
Panieką teukrų? Manai, jie džiaugias, gavę
anuosyk
Mano pagalbą? Manai, atsimena, bus man
dėkingi?[...]
Ištikimybę pamyniau, Sichėjo dulkėms žadėtą."
Veržėsi skundai tokie iš perimtos skausmo
krūtinės.[13]

(Verg. *Aen.* IV, 534–553)

Panašiai pradedami ir baigiami Junonos (I, 37; *talia flammato secum dea corde volutans* – I, 50); Enėjo (*talia iactabam furiataque mente ferebam* II, 588) ir kiti *Eneidos* vidiniai monologai.

Donelaičio *Metai* skiriasi nuo antikinių epų tuo, kad neturi nė vieno poemos veikėjo vidinio monologo. Išimtį sudaro tik veikėju tapęs autorius, dviejose vietose prisipažįstantis, jog pateiktas tekstas buvo jo mintys. Sykį Paikženčiui tvirtinant, kad būrai perima ponų ydas, autorius drąsiai liepia jam taip nezaunyti, o paskui išdėsto savo reakciją ir apmąstymus:

Dyvyjaus jo kalbai, tuo nuo jo nusigręžęs.
Sako rods mieste, kad būrai menk išsimano
Ir kad jų darbai bei būriškos budavonės
Tikt bjauru kalbėt ėsą bei gėda žiūrėti;
Bet kas taip šveplen, tas būrą dar nepažįsta.
Vierykit tikt man, kad tūls vyžas užsimovęs,
Su protu daugsyk apgauna didelį ponų;
Tikt nedrįsta bėdžius vis kaip reik pasakyti.
Taip bedūmojant man, štai vėl niūkims pasidarė.

(VD 497–505)

Kitą autoriaus vidinį monologą randame „Žiemos rūpesčiuose". Pasižvalgęs po šiaurės vėjų dulkinamo sniego padengtą pasaulį, pasigrožėjęs barzdotais pušynais ir pakalbinęs paukštelius, poetas prisipažįsta, kad tai buvo jo mintys, pasakydamas formulę: „Taip bedūmojant man" (ŽR 72).

Kitą antikinių epų kalbėjimo sau monologų grupę sudaro niekieno negirdimas vieno personažo kalbėjimas. Taip Homero epuose kalba Dzeusas (Hom. *Il.* 443–445), Odisėjas (Hom. *Od.* XIII, 200–216; XX, 18–21), Penelopė (Hom. *Od.* XX, 61–90) ir kiti. Vergilijaus poemoje irgi randame tokios monologo rūšies pavyzdžių:

Šiurpas nupurto Enėją, ir pakerta baimė
pakinklius,
Jis suvaitoja, rankas į aukštus žvaigždynus ištiesia
Ir, vos ištardamas, taria: „O! Šimtą kartų didesnė
Laimė anųjų, kurie prie rūmų aukštų Iliono
Mirė tėvų akyse! O Tididai, tu karingiausias
Didvyri grajų genties! Kodėl nežuvau aš kovodams
Trojos laukuos, kodėl galvos nepadėjau nuo tavo
Rankos tenai, kur nuo ieties Achilo Hektoras guli,
Kur Sarpoedonas narsus, kur tiek Simoentas
sraunusis
Nunešė skydų, šalmų ir narsiausių vyrų lavonų!"
Žodžio nebaigus sakyt, Akvilonas,
klaikiai sukaukęs,
Siūsteri priešais bures...

(Verg. *Aen.* I, 92–103)

Tokių idealių, absoliučių monologų, t. y. personažų kalbėjimo, pažymėto nuliniu komunikacijos laipsniu, *Metuose* nėra. Vienatvėje atsidūrusių veikėjų monologų, kaip žinoma, šalinasi realybės siekianti literatūra, nes garsus žmogaus kalbėjimasis su savimi pačiu nėra tikroviškas. Tačiau kažin ar supratimas, jog tokie monologai mimetiškai neatgamina tikroviško kalbėjimo, Donelaičiui, privertusiam kalbėti paukščius, o veikėjus apdovanojusiam hiperbolizuotais veiksmais, buvo svarbiausias dalykas. Atrodytų, jog poetui daug labiau rūpėjo parodyti tvirtą senąją lietuvių būrų bendruomenę, kuriai būdingi komunikacijos ir dialogiškumo santykiai. Matyt, nenorėdamas atskirti ar išskirti individų iš būrų kolektyvo, nenorėdamas ardyti svetim-

[13] Čia ir toliau cituojamas Antano Dambrausko vertimas: Vergilijus, *Eneida*, Vilnius: Vaga, 1989.

šalių apsuptyje gyvenančios monolitiškos lietuvių bendruomenės vaizdo, poetas ir neparašė nei vidinių, nei garsiai ištartų, bet niekieno negirdimų savo personažų žodžių. Juk ne koks nors vienas būras, o visa bendruomenė yra svarbiausias jo poemos veikėjas. Ne be pagrindo individo reikšmę akcentuojanti susvetimėjimo laikų literatūra vadinama monologine, nes ji įsitikinusi, jog nekomunikabilumas egzistuoja *a priori*, o pokalbio, vykstančio tarp dviejų asmenų, geriančių kavą ir lėtai besikalbančių apie pasaulį, idėja jai atrodo anachroniška ir absurdiška. Net jos dialogų segmentai dažniausiai skirti ne kitam veikėjui, o skaitytojui ar žiūrovui[14]. Kiekvienos bendruomenės prigimtis ir esmė yra komunikacija ir dialogas. Lietuviai ilgai gyveno bendruomenėse. Į komunikaciją linkusį mūsų mentalitetą atspindi kalba: juk turime žodžio „dialogas" atitikmenis „pokalbis," „pašnekesys" ir pan., bet neturime lietuviško žodžio „monologas". O Donelaičiui lietuvių bendruomeniškumą pabrėžti buvo itin svarbu. Todėl jis ir nesukūrė savo širdžiai ar mintyse sakomų personažų monologų.

Antrąją antikinių monologų grupę sudaro monologai, kuriuose kitiems asmenims skirtas kalbėjimas yra kreipimasis, galimų veiksmo variantų pristatymas, raginimas ar sprendimas[15], bet žodinio atsakymo nesulaukiama. Tokio monologo pavyzdys būtų sumedžiojusio briedį Odisėjo kalba:

> Numečiau jį prie laivo pajūry ir, vyrus pašaukęs,
> Drąsiai kreipiausi į juos, sakydamas žodžiais sparnuotais:
> „Vyrai mieli! Į Hado namus, nors baisiai liūdėsim,
> Mes nenueisim pirmiau, nei ateis diena pažadėta.
> Taigi kol valgyt ir gerti laive greitajam nestinga,
> Mes nepamirškim pietų, badu mums galuotis neverta."
> Taip aš kalbėjau, o vyrai nelaukė, kad vėl pakartočiau.[16]
>
> (Hom. *Od.* X, 172–178)

Tokio kitų girdimo vieno personažo kalbėjimo *Metuose* esama, bet nedaug. Būtina pabrėžti, kad tokiu atveju veikėjų kalbos visada skirtos ne sau, o kam nors kitam. Į jas tiesiogiai neatsakoma, bet jos yra girdimos kitų, o kartais kalbėtojo žodžiai sukelia kokią nors reakciją. Išgirdęs keiksmais prapliupusį rėkaujantį poną, šikšnosparnis užduoda keletą klausimų ir pakomentuoja padėtį. Ponas nieko neatsako, bet tą paukščio graudenimą jaučia (PL 220–227). Daugiausia veikėjų monologų sutelkta „Vasaros darbų" giesmėje. Jos pradžioje Pričkus pasako sveikinimo kalbą:

> Sveiks, svieteli margs! Šventes pavasario šventęs;
> Sveiks ir tu, žmogau, sulaukęs vasarą mielą;
> Sveiks kvietkelėmis pasidžiaugęs, sveiks prisiuostęs;
> Sveiks, Dieve duok! Sulauk dar daug pavasario švenčių
> Irgi, sulaukęs jas, vis sveiks ir drūts pasilinksmyk.
> Taip Dieve duok kožnam, kurs mūsų Lietuvą garbin
> Ir lietuviškai kalbėdams baudžiavą seka.
> Tam Dieve duok! Sulaukt kasmets pavasarį sveiką,
> Ogi pabaigus tą, po tam ir vasarą linksmą.
>
> (VD 1–9).

Verta pastebėti, jog ši kalba sandaros grožiu tikrai pralenkia ir Telemacho pasveikinimą Mentu pasivertusiai Atėnei (Hom. *Od.* I, 123–124), ir Odisėjo pasveikinimą gimtinei (Hom. *Od.* XIII, 356–360), ir Filoitijo pasveikinimą

[14] *Dictionaire historique, thématique et technique des littératures*, t. 2, sous la diréction de Jacques Demougin, Paris: Librairie Larousse, 1989, 1074.

[15] Carlos Hentze, „Die Monologe in den homerischen Epen", *Philologus* 63, 1904, 12–30.

[16] Čia ir toliau cituojamas Antano Dambrausko vertimas: Homeras, *Odisėja*, Vilnius: Vaga, 1997.

Odisėjui, ir Enėjo pasisveikinimą su tėvo kapu (Verg. *Aen.* V, 80–83), ir Enėjo sveikinimą likimo paskirtajai žemei (Verg. *Aen.* VII, 120–123), ir kitas žodžių *chaire* ar *salve* ženklu paženklintas antikinių epų sveikinimo kalbas.

Po šios Pričkaus kalbos poetas nurodo, jog monologas skirtas ne pasauliui ar žmogui apskritai, o seniūno klausantiems būrams:

> Taip prieš Sekmines būrus į baudžiavą kviesdams
> Ir, kas reik atlikt, pamokydams sveikino Pričkus.
> (VD 10–11)

Šioje dalyje randame dar kelis monologus. Vasaros gamta įkvepia ant kumpos lazdos pasirėmusį Laurą pasakyti monologą apie žmogaus būties trapumą (VD 46–95). Atrodytų, jog Lauras apie tai samprotauja vienas sau. Tačiau tokią nuomonę griauna po kalbos einantys autoriaus žodžiai „Taip besipasakojant" (VD 96), rodantys, kad tikriausiai išmintingasis būras dėstė savo mintis kitiems. Selmo monologą apie bedievius keikūnus (VD 114–135) tikrai girdi kaimynai, nes „Selmui taip besidyvyjant, štai girgžteria durys, / Ir šaltyčius Pričkus tuo *visiems*[17] pasirodė" (VD 136–137). Pričkus pasako monologą (VD 138–147), perduodamas atsakymo nereikalaujantį pono liepimą atlikti lažą, ir kūliais išvirtęs pro duris nujoja. Kupinu pamokymų vakmistro monologu (VD 655–714) baigiasi „Vasaros darbų" dalis. Teisėjams skirta Dočio gynimosi kalba (ŽR 342–357) ir neįvardyto šaltyšiaus kalba teisme (ŽR 360–378) irgi, matyt, laikytinos atskirais monologais, nes sunku tarp jų rasti komunikacijos elementų.

Tai ir visi *Metų* veikėjų monologai.

Be veikėjų monologų, *Metuose* dar yra iš teksto pabrėžtinai išsiskiriančių autoriaus monologų. Vienoje vietoje po ilgo kalbėjimo lakštingalai autorius prabyla į žmogų, kviesdamas tenkintis mažu (PL 87–153), kitoje šlovina darbščias moteris ir patarinėja daržų klausimais (PL 628–660). Dar kitur bara kumelio šonus daužantį vestuvių kviesliį (RG 124–133). „Žiemos rūpesčiuose" autorius bara vilkus, kviečiasi žiemį jų tramdyti (ŽR 74–100) ir kreipiasi į miškininkus, ragindamas naikinti vilkus ir gaudyti vagis (ŽR 101–115). Būtina pabrėžti, jog tokių autoriaus monologų antikiniai epai neturi. Šiuo požiūriu Donelaitis yra originalus.

Kelių antikinio epinio kūrinio veikėjų oralinis bendravimas paprastai vadinamas pokalbiu arba dialogu[18]. Kadangi dialogo teorija dar tik pradedama kurti[19] ir net pats terminas nėra nusistovėjęs, nesileisdami į subtilybes galime pastebėti, jog epinis dialogas turi tam tikros specifikos, nes jį paprastai sudaro ne maži judrūs segmentai, o ilgų neskubių kalbų grupės. Tokie dialogai visada yra persunkti oratorinės dvasios[20], nes juos sudarančios kalbos sukurtos dairantis į retorikos kalbų tradiciją. Epo žanras reikalauja, kad ilgos kalbos būtų dedamos net ten, kur dėl greitai besikeičiančių įvykių realiai jos atrodytų neįmanomos – kur įmanomas tik šūksnis ar trumputė frazė[21].

Antikinių epų dialogai turi daug bendrumų, bet yra ir skirtumų. Homero pokalbių esama kelių rūšių[22]. Vienas jo dialogų tipas yra toks: dalyvauja daug veikėjų, veikėjai sako ilgas kalbas ir kelis kartus jomis apsikeičia. Toks yra, pvz., *Iliados* pirmosios giesmės dialogas karių sueigoje, kur iš eilės kalba: Achilas, Kalchan-

[17] Išskirta cituojant.

[18] Heinze, 1928, 404–427.

[19] Suzanne Gelouz, *Le dialog*, Paris: Presses universitaires de France, 1992, 39–90.

[20] *Dictionaire historiqure, thématique et technique des littératures*, t. 1, 1987, 445.

[21] Алексей Лосев, *Гомер*, Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1960, 201.

[22] H. Draheim, *Der Ilias als Kunstwerk*, Münster: Aschendorffische Verlagsbuchhandlung, 1914, 44; Heinze, 1928, 404.

tas, Achilas, Kalchantas, Agamemnonas, Achilas, Agamemnonas, Achilas, Agamemnonas, Atėnė, Achilas, Achilas, Nestoras, Agamemnonas, Achilas (Hom. *Il.* 58–303). Panašių pokalbių esama ir *Odisėjoje*. Pvz., Alkinojo rūmuose vykstančiame dialoge (Hom. *Od.* VIII, 96–498) dalyvauja Alkinojas, Laodamantas, Eurialas, Odisėjas, Aretė ir Nausikaja. Alkinojas čia prabyla keturis, Odisėjas – tris, Eurialas – du, o Aretė su Nausikaja po vieną kartą. Kitas Homero dialogų tipas – vieno personažo pokalbiai su keliais kitais veikėjais iš eilės. Pvz., *Iliados* šeštojoje giesmėje Hektoras kalbasi su motina, su Pariu, su Helena, su šeimininke, su Andromache, vėl su Pariu. Trečias tipas – Homerui būdingi ištęsti dviejų asmenų pokalbiai, kuriuose abu pokalbininkai pasako po keletą kalbų. Pvz., pirmojoje *Odisėjos* giesmėje (Hom. *Od.* 156–318) kalbėdamiesi Telemachas su Atėne kiekvienas pasako po keturias kalbas[23].

Pastebėta, jog Vergilijaus pokalbiai sudaryti kitaip: šis poetas nemėgsta daugelio asmenų pokalbio. Tokį dialogą *Eneidoje* jis pavartoja tik tris kartus: dešimtosios giesmės pradžioje dievų pasitarime kalba trys asmenys (Verg. *Aen.* X, 5–95), Laurento taryboje (Verg. *Aen.* XI, 242–445) – keturi asmenys, trojėnų stovykloje – keturi asmenys (Verg. *Aen.* IX, 232–302). Šiaip *Eneidai* būdingas binariškumas, šiame epe vyrauja dviejų asmenų pokalbiai[24]. Dažniausiai jie sudaro tik dviejų kalbų bloką, susidedantį iš vieno kalbėtojo teiginio ir kito kalbėtojo atsakymo. Retai vienas iš dviejų pokalbininkų pasako dar vieną kalbą, ir tik kelis kartus apsikeičiama kalbomis po du kartus.

Dialogai laikomi vyraujančiu Donelaičio poemos kompozicijos elementu[25]. Jų esama keleto tipų. *Metų* pradžioje randame paukščių pokalbį. Jame dalyvauja du pokalbininkai: erelis klausia, kaip paukščiai peržiemojo, jam atsako gandras (PL 156–201). Šioje dalyje pateiktame žmonių pasikalbėjime dalyvauja keturi asmenys (Lauras, Pričkus, Slunkius, Blėkius) ir autorius (PL 245–660), o kalbėjimo tvarka tokia: Lauras, Pričkus, Slunkius, Pričkus, Blėkius, Pričkus, autorius, Pričkus, autorius. Taigi Pričkus pasako keturias, o autorius – dvi kalbas. „Vasaros darbuose" galima išskirti keletą komunikuojančių grupių. Į kolektyvinę būrų raudą atsiliepia Pričkus, su juo polemizuoja autorius, paskui į pokalbį įsiterpia Krizas. Taigi turime keturis šio dialogo dalyvius. Kitą kalbų grupę pasako trys asmenys: Selmas, pakamorė ir Jekė. „Rudenio gėrybių" vestuvėse kalbasi net septyni svečiai: Pričkus, Selmas, Bleberio tarnas, autorius, Lauras, Bužas, Enskys. Pričkus pasako dvi kalbas (RG 267–650). Kitame dialoge dalyvauja Krizas su Selmu (719–912). „Žiemos rūpesčiuose" turime vieną trijų asmenų dialogą, kuriame kalbasi: Pričkus, Enskys ir Selmas (ŽR 117–299). Pričkus čia pasako dvi kalbas. Šioje poemos dalyje yra dar du dviejų asmenų dialogai: Lauro su Pričkumi (ŽR 391–410) ir Selmo su Lauru, kur Selmas pasako dvi kalbas (ŽR 468–682).

Taigi galima padaryti išvadą, jog Donelaičio poemos kalbų grupės yra panašesnės ne į Vergilijaus, o į Homero epų dialogus. Lietuvių poetas, kaip ir Homeras, labiau mėgsta ne dviejų, o kelių asmenų pokalbius. Tas pats kalbėtojas *Metuose*, kaip ir Homero poemose, pasako po keletą kalbų.

Antikinių epų veikėjų kalbos dažniausiai turi savotiškus rėmus. Prieš daugumą Homero epų kalbų eina vienos ar dviejų, rečiau – trijų eilučių įžangėlė, o po kalbos – pabaigėlė. Rečiau pasitaiko kalbų, turinčių tik įžangėlę ar kalbų grupių be pereinamųjų eilučių[26]. Įžangėlė visada

[23] Heinze, 1928, 404.

[24] Highet, 1972, 323; Heinze, 1928, 405.

[25] Jovaišas, 1992, 63, 138; Albinas Jovaišas, *Senoji Lietuvos literatūra*, Kaunas: Šviesa, 1998, 207.

[26] Patzer, 1996, 131; Walter Nicolai, *Kleine und große Darstellungseinheiten in der Ilias*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1973, 41–56.

turi žodį („tarė" ar panašų), pranešantį, jog toliau einantis tekstas bus kalba. Pavyzdžiui: „Žodžiais sparnuotais į jį greitakojė Iridė prabilo" (Hom. *Il.* XI, 199); „Į Telemachą tad kreipės ir tarė žodžiais sparnuotais" (Hom. *Od.* XIX. 3). Kartais įžangėlėje nurodomas būsimos kalbos tonas ar emocinė herojaus būsena: „Ir dar iš tolo piktai Menelajui sušuko grūmodams" (Hom. *Il.* VI, 54); „Kreipėsi meiliai į jį ir tarė žodžiais sparnuotais" (Hom. *Od.* XIV, 114). Pereinamoji eilutė tarp dviejų kalbų dažniausiai skamba taip: „Jam atsakydamas, tarė taip Teukras, beydis herojus" (Hom. *Il.* VIII, 292); „Jam atsakydamas tarė šviesus Odisėjas daugmintis" (Hom. *Od.* XIV, 390). Kalbai pasibaigus ją įrėminančios formulės eilutės nurodo, kad kalba užbaigta: „Taip jis pasakė. Visi susirinkę sėdėjo be žado" (Hom. *Il.* IX, 29); „Taip jis kalbėjo, o Nestoridas tylėdamas svarstė" (Hom. *Od.* XV, 202); „Taip jisai tarė. Nudžiugo tad Hektoras, žodį jo svarbų / Tokį išgirdęs" (Hom. *Il.* VII, 54–55); „šitai pasakęs, nėjo šalin" (Hom. *Il.* XXI, 468); „Taip jis pasakė. Pašoko sūnus Telamono Ajantas" (Hom. *Il.* XXIII, 708); „Tarusi šiuos žodžius, jam kaspiną padavė deivė" (Hom. *Od.* V, 351). Matome, jog įrėminanti kalbą pabaigos eilutė ne tik signalizuoja apie kalbos pabaigą, bet ir praneša apie klausytojų reakciją, paties kalbėtojo arba kitų veikėjų veiksmus. Taigi ji dažniausiai atlieka jungties funkciją, tarsi kokia grandis, sujungianti kalbą su pasakojimo tekstu. Kartais užbaigdamas dialogą Homeras deda tokią eilutę: „Taip jie susėdę abu tarpusavy nūn šnekučiavo" (Hom. *Od.* VII, 334; XV, 493 etc.). Vergilijaus *Eneidos* kalbos pristatomos įvairiau[27], bet romėnų poetas irgi mėgsta rėminę kompoziciją. *Eneidos* veikėjų kalbų pradžią dažnai rėmina tokio tipo eilutės: „Čia į karalių prabilo Enėjas ir tarė maloniai" (Verg. *Aen.* VIII, 126). Tarp dviejų kalbų paprastai įterpiamos tokios ar panašios eilutės: „Aukšto Olimpo valdovas trumpai atsakydamas tarė" (Verg. *Aen.* X, 621); „Taip jis kalbėjo, o Ilionėjas į tai jam atsakė" (Verg. *Aen.* VII, 212). Po kalbų eina jas įrėminančios pabaigėlės eilutės: „šitai pasakęs, dvilinkį apsiaustą nusimetė žemėn" (Verg. *Aen.* V, 422); „Ilionėjas taip sakė, o jam visi Dardano sūnūs pritarė vienu balsu" (Verg. *Aen.* I, 559–560); „Tarė ir garbei dievų iš taurės nuliejo ant stalo" (Verg. *Aen.* I, 736). Rėminės kompozicijos principu pateiktas veikėjų kalbas (šis principas taikomas ne tik dialogų segmentams, bet ir monologams) randame ir Ovidijaus, Lukano, Stacijaus bei kitų epų autorių kūriniuose.

Donelaičio poemose kalbų, turinčių pradžią įrėminančių eilučių, labai nedaug. Tokių atvejų pasitaiko tik trys. Viena vieta nurodo vakmistro kalbos pradžią: „Bet pons vakmistras, tuojaus beržinį nutvėręs / Ir bais rėkaudams, taipo kalbėti pradėjo" (VD 653–654). Prieš Krizo pasakojimą apie Plaučiūno vaišes eina eilutės: „Ale dabokit dar toliaus, kas čia pasidarė / Ir ką Krizas, senas žmogus, mums pranešė pernai" (RG 717–718). Drąsi Dočio kalba pristatoma taip: „Bet Dočys, girdėkit tikt, rankas įsirėmęs, / Provininkams visiems nei gero nedavė žodžio" (ŽR 340–341).

Kalbos pabaigą ženklinančių rėmų eilučių randame daugiau, bet jos eina ne po kiekvienos kalbos, o tam tikrais atvejais. Erelio ir gandro pokalbį užbaigiančią gandro kalbą lydi epinės formulės eilutė: „Taip besipasakojant, dyvų dyvai pasidarė" (PL 202); Po būrų pasišnekėjimą užbaigiančios Krizo kalbos randame eilutę: „Krizui taip besiskundžiant, štai pulkai susibėgo" (VD 434). Su pakamore susiginčijusios Jekės kalbą lydi eilutė: „Taip besipriešyjant, štai, vakmistras pasirodė" (VD 649). Po ilgą būrų pasišnekėjimą užbaigiančios Enskio kalbos eina formulė: „Taip besipasakojant ir svodbą visą bebaigiant, /

[27] Heinze, 1928, 408; Sven Lundström, *Acht Reden in der Aeneis*, Uppsala, 1977, 7–18; 112.

Žemė su visais daiktais virpėti pagavo" (RG 651–652). Pričkaus pamokymų kalbos apie elgesį su ugnimi pabaigą skelbia eilutė: „Pričkui taip šaltyšiškai būrus bemokinant, / Štai ant ūlyčios toksai pasidarė šūvis" (ŽR 300–301). Lauro ir Pričkaus pašnekesį užbaigiančią kalbą lydi platus paaiškinimas: „Tuos žodžius visiems gi begirdint ištarė Pričkus / Ir, į kailinius išverstus tuojaus įsinėręs, / Amstroto javelius iškultus į Karaliaučių / Su kitais šaltyčiais nuvežė greitai" (ŽR 411–414). Taigi aprėminančias eilutes dažniausiai eina ne po vieną kalbą sudarančio dialogo segmento, o po viso dialogo, po kelių kalbų bloko. Pabaigos rėmo eilutes randame ir po beveik visų monologų. Po Pričkaus sveikinimo vasaros pradžios proga eina rėminančios eilutės: „Taip prieš Sekmines būrus į baudžiavą kviesdams / Ir, kas reik atlikt pamokindams sveikino Pričkus" (VD 10–11). Laurui pabaigus monologą su gamtos ir žmogaus gyvenimo paralelėmis, randame formulę: „Taip besipasakojant, štai vakmistras pasirodė" (VD 96). Po kupinos pasipiktinimo ir stebėjimosi Selmo kalbos aptinkame eilutę: „Selmui taip besidyvyjant, štai girgžteria durys, / Ir šaltyšius Pričkus tuoj visiems pasirodė" (VD 136–137). Po Pričkaus žodžių apie pono įsakymą eina eilutė: „Taip ištaręs, jis kūliais pro duris iššoko" (VD 148). Autoriaus apmąstymus apie būrų pranašumus prieš ponus rėmina eilutė: „Taip bedūmojant man" (VD 505). Dočiui pabaigus kalbą, dviem eilutėmis nusakoma klausytojų reakcija: „Pričkus su kitais šaltyšiais, Bleberio sėbrais, / Dyvijos didei, dyvus girdėdami tokius" (ŽR 358–359). Po Dočį teisinančios vieno šaltyšiaus kalbos eina eilutė: „Taip visiems besiskundžiant, vakmistras atsibastė / Ir šaltyšiams į Karaliaučių paliepė rengtis" (ŽR 379–380). Vadinasi, Donelaitis, kaip ir antikinių epų kūrėjai, irgi naudoja rėminį kalbos ar kalbų grupės komponavimo tekste principą: ir dialogų, ir monologų pabaiga su tekstu dažniausiai susiejama viena ar keliomis rėmo eilutėmis.

Būtina pabrėžti, jog Vergilijus įtvirtino ir kitokį kalbos įtraukimo į tekstą būdą. Daugybėje vietų kalba pateikiama be įžangos eilučių, o žodžiai „tarė" arba „sako" (*inquit, ait*) įterpiami į kalbos pradžią, į jos pirmąją arba antrąją eilutę, kaip šiame pavyzdyje:

Žūstant vyrus išgirdę, skubiai ton vieton atbėga
Teukrų vyriausi vadai – Mnestėjas ir greitas Serestas.
Mato – lekia visi, o priešas siaučia stovykloj.
„Kurgi jūs bėgate taip, – Mnestėjas tarė, – kur skubat?
Kur jūs mūrus kitus sau rasit ir kitą tvirtovę?
Vienas vyras, žmogus, tarp pylimų jūsų patekęs,
Tokias baisias žudynes stovykloj gali įvykdyt
Ir nesulaukti bausmės? Tiek vyrų nuvarė į Orką!
Ar jums negaila, bailiai, nelaimingos tėvynės, ne gėda
Jūsų senolių dievų ir didvyrio didžio Enėjo?"
Uždega širdis jo žodžiai, grįžta narsumas, ir vyrai
Stoja tvarkingom gretom...

(Verg. *Aen.* IX, 778–789)

Įžanginės rėminančios kalbą eilutės („kalbėjo taip") čia nėra, bet jei kalba ilgesnė, tokio tipo kompozicija dažniausiai turi, kaip ir cituotoje ištraukoje, pabaigėlės eilutę ar bent žodžius „tarė," „pasakęs" ir pan. Be įžanginių eilučių prasidedančias kalbas labai mėgo ir Ovidijus. Jų gausu jo *Metamorfozėse*.

Dauguma *Metų* kalbų irgi pradedama be specialios įžanginės eilutės. Kalbėjimą nurodantis žodis čia įdėtas į tekstą. Štai kokia yra poemos kalbų pradžia: „Tič, – tarė jis, – pulkai susirinkę, liaukitėsošti" (PL 157); „Mes, – atsiliepdams jiems erelis, – norime tardyt" (PL 162); „Dievs, – tarė, – svietą šį sutverdams ir budavodams, / Daugel tūkstančių gyvų sutvėrimų leido" (PL 173–174); „Ak! – tarė Lauras, rymodams ant stripinio savo, – / Vis niekai, kad tūls žioplys su Bleberiu vapa" (PL 245–246); „Rods, – tarė Pričkus, – jaunas žmogus durnai dūkinėdams / Nei sidabras gyvs stikle mūdriai šokinėja" (PL 294–295); „ Rods, – tarė Slunkius, – vėl

bensyk su padėjimu Dievo / Išmiegot ir sąnarius atgaivyti galėjom" (PL 418–419); „Rods, – tarė Blėkius, – ką pernai sau nusipelnėm..." (PL 553); „Tič, – tarė Pričkus jam, lietuviškai pasakydams, – / Eik, žioply! Tu juk kasmets dėl ėdesių skundies" (PL 567–568); „Rods, – tarė Pričkus, – vis tiesa, kas čia pasakyta" (PL 611). Lygiai taip pat prasideda kitų poemos dalių kalbos: „Rods, – tarė Lauras, ant kumpos lazdos pasirėmęs, – / Dievui būk garbė!" (VD 46–47); „Ak, – tarė Selmas, – jau per daug yr sviete bedievių" (VD 114); „Štai, – tarė jis, tuojaus skaitydamas gromatą pono, – / Štai poryt mūsų pons mus bėgt į baudžiavą siunčia" (VD 138–139); „Stui, – tarė Pričkus, – jau ben sykį paliaukite zaunyt" (VD 242); „Ak, – tarė Krizas, – rods dar daug mums reiks pasipurtyt" (VD 314); „Tič, – tarė jis, – nerėkauk taip, tai Kasparo kiaulės" (VD 476); „Ak, – tarė Paikžentis, mokyto Bleberio bernas, – Mans gaidau!" (VD 483–484); „Ak! – tarė Selmas, – jau toktu su mūsų gadyne, / Kaip jau šveisteris ir prancūzas Lietuvą gavo" (VD 530–531); „Stui, – tarė kaimynkas viernai užstodama Jekė, – moters!" (VD 639–640); „Ak, – tarė Pričkus, – aš, tiek metų šulcu bebūdams" (RG 267); „Ak, – tarė Selmas, – rods nešvankios mūsų gadynės / Ant visų šelmystų jau visai pasileido" (RG 325–326); „Ak, – tarė, – linksminkitės, jau vėl česnis pasidaro" (RG 341); „Rods, – tarė Lauras, – su miera vis reik pasipurtyt" (RG 393); „Tai jau vis tiesa, – švepliuodamas ištarė Bužas, – / Žinom juk visi, kaip mes nuoginteli gemam" (RG 438–439); „Rods, – tarė Pričkus, – taip ir man daugsyk pasidarė" (RG 485); „Ak, – tarė jam Enskys, ištraukęs didelį peilį, – / Man brolau širdings, kam spardais taip susiraukęs?" (RG 532–533); „Ak, – tarė Selmas, – bengi paliauk su pasaka savo" (RG 773); „Rods, – tarė Pričkus, su tabaku būrus pavitodams / Ir kaip būdas jo, šnairomis į Kubą žiūrėdams, / – Rods jūsų mylista jau patys tiek išsimanot" (ŽR 117–119); „Ak, – tarė jam Enskys, pas kūmą Krizą sėdėdams, – / Pričkau, tu per daug jau mūs išniekini būdą" (ŽR 165–166); „Rods – tarė Selmas, – nei vienam klastuot nepraeitis" (ŽR 182); „Jaugi gana, kaimynai! Pričkus šaukti pagavo, – / Kas krivūlei reik, išmanomai pasisakėm" (ŽR 208–209); „Kas jums rūp, – tarė jis, – jūs proviniinkai maloningi" (ŽR 342); „Ak, – tarė viens tarp jų, – toktu su mūsų gadyne" (ŽR 360); „Ak, – tarė Lauras, viežlybus žodžius pasakydams, – / Ak, katrul jau česas mūsų nelabs nusibastė!" (ŽR 391–392); „Tu, – tarė Pričkus jam, – saugokis Kasparą kibyt" (ŽR 402); „Tič, – tarė Selmas, – ne perdaug dėl to nusimykim!" (ŽR 468); „Rods, – tarė Lauras, – rods taip reik gyvent gaspadoriams" (ŽR 528); „Ai, – tarė Selmas, tu per daug pasakai prancūzams" (ŽR 542).

Taigi šios *Metų* kalbos apskritai yra panašios į romėnų poetų dialogų segmentus. Tačiau reikia pažymėti, kad jos turi ir tik joms būdingų elementų. Mat jose autoriaus nuoroda, kaip kalba sakoma, įterpta į pačią kalbą. Po žodžio „tarė" mes sužinome, jog Lauras kalba rymodamas ant stripinio arba ant kumpos lazdos, Bužas šneka švepliuodamas, Enskys – rodydamas didįjį peilį, o Pričkus – vaišindamas būrus tabaku. Antikinių autorių epuose to niekada nepasitaiko: nuorodos čia eina prieš kalbą, sudarydamos savotišką rėmą, kaip šioje Enėjo kalbos pradžioje:

> Ašarą braukia sustojęs. „Kur rasi, – sako, – Achatai,
> Žemėje vietą, kuri nežinotų mūsų nelaimių?
> (Verg. *Aen.* I, 459–460)

Būtina pabrėžti, jog šitaip prasidedančios *Metų* kalbos yra atviresnės kontekstui struktūros už antikines, nes jos neturi rėmo. Be to, žodžiu „tarė" į tekstą įtrauktos *Metų* kalbos dažniausiai neturi pabaigėlės. Vadinasi, ne tik jų pradžia, bet ir pabaiga yra atvira. Tuo jos skiriasi nuo antikinių epų kalbų.

Nurodoma, jog kiekviena Homero dialogų kalba, nepaisant dažniausiai didelės apimties,

yra gana tvirta, uždara struktūra. To graikų poetas pasiekia, laikydamasis rato kompozicijos principų[28]. Rato kompozicijos kalboms būdingas vieno teiginio buvimas: net jei pradinis teiginys kalbos pabaigoje nepakartojamas, jis visoje kalboje detalizuojamas, plėtojamas, nieko naujo nepasirodo. Gali būti digresijų, bet vis tiek po variacijų, korektūrų, kreipinių, priešingo teiginio išdėstymo akcentuojama pradinė mintis. Tokią kompoziciją turi daugelis *Iliados* kalbų (II, 23–34; V, 801–814; 815–824; VI, 123–143; XIV, 42–51; XV, 502–513; XXIII, 306–348; XXIV, 599–620 etc.). Kaip pavyzdį galime pacituoti trumpą bendražygiams skirtą Ajanto kalbą. Joje tarsi ratu sukasi mintis apie būtinybę kautis:

Gėda, argiečiai! Dabar jau mums viena belieka:
ar žūti,
Ar apsiginti kaip norint ir mūsų laivyną išgelbėt.
Gal jūs galvojat, jei Hektors šviesusis laivyną
paimtų,
Pėsti per jūrą pareiti į gimtąją šalį kiekvienas?
Argi negirdit, kaip ragina savo kariuomenę vis
Hektoras, kaip mūs laivus pelenais jisai šaukia
paleisti?
Juk ne į šokį jis kviečia, bet ragina drąsiai kovoti.
Nėr išėjimo mums kito, nėr kelio kitokio
geresnio,
Kaip tiktai stojus į kovą, rankas išmėginti ir drąsą.
Juk nepalygint geriau yra žūti ar būti iš karto,
Negu čia laiką ilgiausią kovoj kruvinoj prie laivyno
Šitaip kankintis ir būt nugalėtiems mums vyrų
silpnesnių.

(Hom. *Il.* XV, 502–513)

Būdama uždara struktūra, kalba, sudaranti Homero dialogo segmentą, kaip minėjome, su poemos tekstu dažniausiai yra susieta įvadinės eilutės („taip kalbėjo") ir pabaigėlės eilutės („Taip taręs"). Be šių išorinių sąsajų esama ir papildomų, vidinių. Be abejo, dialogų segmentai turi teminių ryšių. Nurodomos dvi jų rūšys. Vienų kalbų teiginiai tęsiasi iš vienų į kitus, atitinka vieni kitus chiastiškai ar paraleliai. Kitas kalbų siejimo būdas yra toks: vienos kalbos pabaiga turinio požiūriu šliejasi prie kitos kalbos pradžios[29]. Tačiau tarp pasakotojo teksto ir kalbos nerandama jokių vidinių lietimosi taškų, išskyrus išorinius rėmus[30].

Donelaičio poemoje nerandame tiksliai pakartotos antikiniams epams įprastos dvi kalbas jungiančios formulės „į tai tarė", bet yra keli atvejai su perėjimo eilutėmis. Po erelio klausimų apie išgyventą žiemą eina paukščių valdovo kalbą su gandro atsakymu susiejančios eilutės: „Taip ereliui klausiant ir aštriai tyrinėjant, / Gandras ant savo lizdo nei koks pons išsisplėtęs / Bei besikloniodams vis ir linksmai šokinėdams, / 'Dievs' – tarė..." (PL 170–173). Po Slunkiaus kalbos eina eilutės, pranešančios apie būrų reakciją ir sujungiančios dvi kalbas: „Tas durnas kalbas girdėdami būrai / Gėdėjos, bet Pričkus jam drąsa pasakydams / Eik, – tarė, – šūdvabali!" (PL 455–457). Selmo ir pakamorės kalbas sujungia eilutė: „Selmui taip besiraukant, štai pakamorė suriko" (VD 543). Tam pačiam tipui galima priskirti ir Selmo postringavimus su Bleberio tarno kalba sujungiančias eilutes: „Taip besipasakojant ir svodbą visą bebaigiant, / Štai tuojaus vyžots atbėgęs Bleberio tarnas / Ak, – tarė, – linksminkitės" (RG 339–340).

Pateikęs mažai pereinamųjų tarp dviejų kalbų eilučių, Donelaitis dažniau vartoja dar Homero pasiūlytus vidinius kalbų siejimo būdus.

[28] Carlos J. Larrain, *Struktur der Reden in der Odyssee*, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 1987, 7; Patzer, 1996, 131; Dieter Lohmann, *Die Komposition der Reden in der Ilias*, Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1970, 12–94.

[29] Dieter Lohmann, „Die Technik der Dialogführung", Lohmannn, 1970, 131–145.

[30] Martin Steinrück, *Rede und Kontext. Zum Verhältnis von Person und Erzähler in frühgriechischen Texten*, Bonn, 1992, 378.

Kartais kalbas sieja bendra tema, o kartais vieno personažo kalbos pabaiga išprovokuoja kito kalbos pradžią ar visą kalbą. Pirmuoju atveju vienas veikėjas išplečia ar patikslina kito dėstomas mintis. Štai poemos pradžioje erelis klausia, ar visi paukščiai išliko per žiemą, ar ko nepristigo, ar ko nepražudė šeškas, pelėda, vanagas, kiaunė ar žmogus. Į jo klausimus gandras atsiliepia kalba, kurioje plačiau išrutulioja tą pačią temą, samprotaudamas, kad kiekvienam gyviui pasaulyje Dievas nustatė savitą maistą ir paukščiams davė savus priešus: ir žmones, ir paukščius (PL 156–201). Pričkaus linkėjimai būrams sveikatos „Vasaros darbų" pradžioje (VD 1–11) sukelia autoriui norą pasamprotauti, kodėl būrai yra sveiki, o ponai nuolatos serga (VD 12–45). Bleberio tarno pranešimui (RG 341–353) apie pjaunamus gyvulius ir džiaugsmui, kad „dabar dešrų visokių bus prisivalgyt" (RG 348) ilgesne kalba (RG 354–392) pritaria autorius, ragindamas pabaigus darbus sočiai prisikirsti ir kelti vaišes. Pričkaus kalba „Žiemos rūpesčiuose" (ŽR 117–164) apie lietuviams nederamas ydas bei nedorybes sukelia norą Enskui ginčytis (ŽR 165–181), o abiejų pašnekovų žodžiai išprovokuoja tautinį sąmoningumą žadinančią ir apgaules peikiančią Selmo kalbą (ŽR 182–207). Turime tris tos pačios temos susietas kalbas. Lauro pokalbis su Pričkumi sudaro dviejų tą patį teiginį iš skirtingų pusių atskleidžiančių kalbų bloką: Lauras piktinasi būrus skriaudžiančiais ponais (ŽR 391–401), o Pričkus kalba, kad neįmanoma priešintis skriaudėjams (ŽR 402–410).

Tačiau daug dažniau *Metuose* pasitaiko atvejų, kai vienos dialogo kalbos pabaiga išprovokuoja visą kitą kalbą arba kai vieno sakytojo kalboje išdėstytas mintis kitas kalbėtojas perima tik savo kalbos pradžioje. Štai „Pavasario linksmybėse" Lauras samprotauja (PL 245–292) apie tai, kad kvailai elgiasi jaunas valstietis Milkus, dėdamasis ponu. Po jo prabilęs Pričkus savo kalbos (PL 294–417) pradžioje tęsia tą pačią mintį, teigdamas, jog visi jauni žmonės yra kvailoki. Paskui kalbėtojas pakeičia temą ir kalbos pabaigoje ragina būrus darbuotis. Ši mintis verčia atsiliepti Slunkių (PL 418–454) ir išdėstyti visiškai priešingas, tingumą šlovinančias mintis (PL 418–454). Toks Slunkiaus kalbos turinys verčia Pričkų drąsiai atsikirsti, peikiant tingumą kitos kalbos (PL 457–552) pradžioje. Toliau seniūnas šneka apie kitus dalykus ir baigdamas prabyla apie maistą. Ši Pričkaus kalbos pabaiga išprovokuoja Blėkiaus žodžius (PL 553–566) apie tai, kad visi ištekliai jau išsekę. Pričkus jam atsako. Didesnę atsakymo kalbos (PL 567–598) pusę seniūnas skiria netaupančio maisto atsargų Blėkiaus barimui, o paskui pereina prie raginimų sėti kiekvieną sėjamą daiktą. Kalba baigiama raginimu sėti linus. Į tokius seniūno žodžius aistringai reaguoja autorius, teigdamas, jog gerai yra, kai darbščios šeimininkės reikalauja sėti linų, nes jos aprengia šeimyną (PL 500–610). Jam atsakydamas Pričkus pritaria, jog tai tiesa, ir išpeikia tingines moteris (PL 611–627). Po jo kalbėdamas autorius (PL 628–660) iš pradžių irgi gėdina nenaudėles moteris, o paskui pasuka prie darbštuolių šlovinimo ir patarimų dėl kitų darbų.

„Vasaros darbuose" autoriaus (VD 12–45) mintis apie būrų sveikatą Lauras pakartoja tik savo kalbos (VD 46–95) pradžioje. Būrų rauda dėl gerojo pono mirties (VD 217–241) verčia Pričkų skirti šiai temai kalbos (VD 242–292) pradžią. Seniūnas baigia kita tema: jis samprotauja apie būrų vertę ir ponų menkumą. Tokia jo kalbos pabaiga sukelia autoriui klausimų, išdėstytų jo kalbos (VD 293–313) pradžioje, ar tą patį jis pasakytų ponams, ir priekaištų dėl tokio neprotingumo. Paskui autoriaus dėmesys nukrypsta prie laukiančių darbų ir raginimų skubintis juos atlikti. Ši kalbos pabaiga išprovokuoja Krizo kalbos (VD 314–433) pradžią: Krizas pritaria, jog iš tiesų dar reikės gerokai pasipur-

tyti, kol nudirbs visus darbus, o paskui nukrypsta prie kitų dalykų. Į Paikženčio kalbą (VD 483–496) apie būrų ydas, kurią, matyt, paskatino nugirstas autoriaus pokalbis su Kasparo tarnu ir autoriaus nusistebėjimas Plaučiūno tingumu, reaguoja autorius, vienas sau tyliai su juo diskutuodamas, kad nepažįstąs būrų ir juos be reikalo šmeižiąs (VD 496–504). Selmo kalba (VD 530–542) yra persivalgiusių ir persigėrusių Plaučiūno svečių elgesio komentaras, o pakamorės kalbą išprovokuoja ne Selmo kalbos turinys, bet tai, kad jis ir kiti būrai tik vėpso ir nedirba. Pakamorė ragina dirbti (VD 544–638). Kupina priekaištų moterims antroji jo kalbos pusė verčia ginčytis Jekę (VD 639–648). Pričkaus kalbos (RG 267–324) „Rudens gėrybėse" pabaiga apie nedievotą ponų elgesį sukelia Selmui norą pasakyti kalbą, kupiną pasipiktinimo ponų bedieviškumu (RG 325–338). Džiaugsmingos autoriaus kalbos (RG 354–392) apie rudens gėrybių gausą pabaiga, raginanti pasidaryti atsargų, išprovokuoja Lauro kalbą (RG 393–437) apie saikingą valgymą ir protingą išteklių paskirstymą visiems metams. Šios kalbos baigiamosios mintys apie tai, jog kai kurie prageria viską ir nuogi rėplinėja, o juk pilvą reikia ne tik palinksminti, bet ir apdengti, paskatina Bužo kalbos (RG 438–484) pradžią. Paskui kalbėtojo mintys nukrypsta kita linkme. Bužo kalbos pabaigos dejonės apie tai, kad ponai skriaudžia būrus, paragina Pričkų išdėstyti mintis apie savo paties liūdną dalią (RG 485–531). Pričkaus skundai sukelia Enskio užuojautos žodžius, kuriais pradėjęs ilgą kalbą (RG 532–650) jis tuoj pasuka prie kitų dalykų. Netrumpą Krizo pasakojimą (RG 719–772) apie pasigėrusius būrus Selmas nutraukia ir pradeda savo kalbą (RG 773–912). Nors po Selmo kalbos „Žiemos rūpesčiuose" (ŽR 182–207) Pričkus sakosi pereisiąs prie kitos temos, bet jo kalba (ŽR 208–299) apie atsargų elgesį su ugnimi neatsirado iš niekur: ji susijusi su Selmo kalbos pabaiga, kur buvo kalbama apie krosnies kūrimą. Selmo kalbos (ŽR 467–527) pabaiga sukelia norą Laurui pritarti: valstiečiai turi gyventi, prižiūrėdami savo ūkius. Paskui jo kalba (ŽR 528–541) nukrypsta prie tautinių reikalų, ir Selmas savo kalbos (ŽR 542–682) pradžioje linksta su juo nesmarkiai pasiginčyti.

Taigi dialoginiuose *Metų* blokuose vieno personažo kalba dažnai truputį tarsi užslenka ant kito veikėjo žodžių: ankstesnės kalbos pabaiga turinio požiūriu esti susijusi su kitos kalbos pradžia arba su visa kalba. Tai gana tvirta, tarsi žvyniniai šarvai sauganti dialogo struktūrą jungtis. Nors *Metų* kalbos, neturėdamos įrėminančių kalbas eilučių iš pirmo žvilgsnio atrodo galinčios būti pažeidžiamos ir trapios, matome, jog jų atvirumas yra jų jėga: jos gali viena prie kitos tvirčiau prisišlieti. Juk antikiniams epams būdingos rėminės eilutės ne tik atlieka kalbos jungimo su tekstu funkciją, bet ir atskiria kalbą kaip struktūrinį vienetą, sustiprina kalbos uždarumą. O lietuvių poeto poemos kalbos glaudžiasi, šliejasi, užslenka viena ant kitos. Būrų sakomos mintys tarsi persilieja iš vienos kalbos į kitą. Taip pasiekiama ne tik struktūrinio poemos vieningumo, bet ir semantinės vienybės: ir ginčydamiesi, ir pritardami vienas kitam pokalbių dalyviai pasirodo kaip labai susiję tam tikros visuomenės grupės atstovai.

Nors herojiniais epais laikomos tokios poemos, kurios yra kupinos veiksmo[31], pačiam veiksmo vaizdavimui net jose skirta palyginti nedaug vietos. Jau esame minėję, jog didesnę visų antikinių epų dalį užima kalbos. Homero epai ilgi ne todėl, kad juose būtų pavaizduota daug įvykių. Jie ilgi todėl, kad juose daug kalbų ir kad tos kalbos dažniausiai yra ilgos. Vergilijaus *Eneida*, susidedanti iš dvylikos knygų, yra perpus trumpesnė už kiekvieną Homero

[31] C. Bowra, *Heroic Poetry*, New York, 1966, 49–90.

epą, sudarytą iš dvidešimt keturių giesmių, nes romėnų poeto epo kalbos kitokios. Joms nebūdingos digresijos, kalbos retai ištįsta. Kalbėtojas nenusuka nuo pagrindinio teiginio prie atsitiktinių punktų, to paties nekartoja ir prie to paties negrįžta, nedaro įžangų, žengia tiesiai *in medias res*[32]. Tačiau abiejų Antikos poetų epuose kalbos yra ne tik pasiruošimas veiksmui ar veiksmo preliudija. Jos pačios yra judėjimas ir veiksmas Tai apskritai būdinga dialoginio teksto prigimčiai[33]. Galima pridurti, jog ir monologinis tekstas yra veiksmas. Ir dialoginės, ir monologinės kalbos yra antikinių epų varomoji jėga[34].

Metuose veiksmo vaizdų turbūt dar mažiau negu antikiniuose epuose. Juose vyrauja kalbos. Visos jos suteikia poemai dinamikos, visos įkūnija veiksmą, nes kalbose viešpatauja nuolatinė minties slinktis. Donelaičio poema, kaip ir antikiniai epai, srūva kaip didelė, plati, neskubi upė. Matėme, jog Donelaitis pasinaudoja antikinių epų kalbų įtraukimo į tekstą principais, bet neperima jų aklai. Jis pasiskolina tik tuos formos dalykus, kurie reikalingi jo sumanytam kūriniui. Lietuvių poetui labai skaudėjo širdį dėl germanizacijos proceso, jam buvo svarbu tai parodyti ir pakviesti būrus laikytis lietuvybės, paraginti išlaikyti lietuvių bendruomenę. Matyt, todėl jo epo tekste nėra vidinių veikėjų monologų, pabrėžiančių individo asmeninių jausmų ar išgyvenimų reikšmingumą, o tik monologinės kalbos apie bendruomenės reikalus, skirtos kitiems bendruomenės nariams. Matyt, todėl dauguma dialoginių jo epo kalbų ne įrėmintos ar atskirtos vienos nuo kitų, o atviros viena kitai, kad mintys galėtų persilieti iš vienos į kitą ir išreikštų bendruomenės dialogiškumą, vienybę, monolitiškumą.

[32] Heinze, 1928, 415–426.

[33] Michail Bachtin, *Dostojevskio poetikos problemos*, Vilnius: Baltos lankos, 1985, 298.

[34] Larrain, 1987, 3–6.

МОНОЛОГИ И ДИАЛОГИ В ПОЭМЕ КРИСТИЙОНАСА ДОНЕЛАЙТИСА *ГОД*

Даля Дилите

Р е з ю м е

Целью этой статьи является сравнение монологов и диалогов поэмы Донелайтиса *Год* с соответствующими элементами античных эпических поэм.

Монологи античных поэм обычно делятся на две группы – на разговоры персонажа с самим собой и монологи. Разговором с самим собой считается безмолвная или громкая, никем не слышима речь действующего лица. Монологом считается речь, предназначенная для слушателей, которые слышат ее, но словами не выражают своей реакции. Первая группа монологов в поэме Донелайтиса отсутствует. По мнению автора статьи, поэт стремился подчеркнуть в поэме значение литовской общины. Поэтому он не выделил ни одного индивида с его сугубо личными проблемами, высказанными в разговоре со своим сердцем или со своей душой. В поэме находим только второй тип монолога – речь персонажа, воспринимаемую другими действующими лицами.

По количеству участников диалоги поэмы Донелайтиса ближе всего к диалогам Гомера, где в разговоре участвует несколько персонажей, в то время как в диалогах Вергилия встречаются чаще всего только по два действующих лица. Сегменты диалога Донелайтиса являются более открытыми по отношению к контексту, чем сегменты античного диалога. Они не отделены четкими границами (рамками) от остального текста, не снабжены специальными строками, соединяющими два сегмента. Речи собеседников диалогов Донелайтиса будто немного «заслоняют» одна другую. Конец речи одного персонажа тематически часто связан со всей речью другого персонажа или только с его началом. Речи таким образом тесно примыкают одна к

другой. Так достигается не только структурное, но и семантическое единство. Получается, что участники диалога являются взаимносвязанными представителями одной общественной группы. Таким образом, все вербальные элементы поэмы Донелайтиса помогают поэту выразить идею единства литовского общества.

Gauta 2002 10 01
Priimta publikuoti 2002 10 22

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-2734 Vilnius